

**Історико-краєзнавчі праці М. Ф. Берлинського
у збірці відділу стародруків та рідкісних видань
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського**

Видатний український історик, археолог, архівіст Максим Федорович Берлинський (1764–1848 рр.) все життя плідно працював на педагогічній ниві, активно поєднуючи викладацьку діяльність із науковими історичними розвідками, які ґрунтувалися на археологічних розкопках й архівних дослідженнях. Першим вагомим результатом такого органічного поєднання став, виданий у 1800 р. у Москві, підручник «История российская для употребления юношества, начинающему обучаться истории, продолженная до исхода XVIII столетия», який визнали кращим серед підручників для слухачів Київської академії [1].

Ця та інші історико-краєзнавчі праці видатного науковця дотепер знаходяться в колекціях різних бібліотек і наукових установ. Представлені вони і у фондах найбільшої української книгозбірні – Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ). Зокрема, у фонді відділу стародруків та рідкісних видань (ВСРВ) інституту книгознавства (ІК) зберігається майже повний перелік праць М. Ф. Берлинського.

На сьогодні важко переоцінити значимість та унікальність усього історико-краєзнавчого доробку Максима Федоровича. Він водночас працював над кількома історичними різномасштабними сюжетами, серед яких були історія України, історія Києва та його окремих пам'яток, історія окремих установ (зокрема, Головного народного училища та ін.) [1]. Уродженець Путивльщини після навчання в Києво-Могилянській академії, а згодом у Санкт-Петербурзькій учительській семінарії, він з 1788 року проживав у Києві – місті, яке сам Берлинський вважав рідним. Потому, душевною справою його життя стало вивчення історії Києва, де Максим Федорович прожив до кінця своїх днів [4].

М. Ф. Берлинського справедливо називають першим київським археологом, але до цього слід додати, що він був одним з перших археологів України взагалі. Розуміючи роль і значення Києва в європейській історії, Берлинський мав за мету – підтвердження кожного літописного історичного факту документальними й археологічними джерелами [3]. На той час історія Києва значною мірою обмежувалася трактуванням фактів, викладених у Київському літописі та Києво-Печерському патерику, усе інше, особливо щодо домонгольського періоду, залишалось *terra incognita*.

Написана Берлинським у 1798–1800 рр. книга «Пространная история г. Киева с топографическим его описанием, собранная из разных киевских книгохранилищ и

старинных рукописей», була подана до Цензурного комітету, проте, не була опублікована. Вважалося, що вона назавжди втрачена для науки. Однак, у 1970 р. київському історику Лідії Антонівні Пономаренко пощастило відшукати переданий на цензуру примірник у Ленінграді, в Публічній бібліотеці ім. М. Є. Салтикова-Щедріна (нині – Російська національна бібліотека, м. Санкт-Петербург). Рукопис (269 сторінок кінця XVIII ст.) складається з двох частин: власне історії Києва й топографічного опису міста. Основний текст супроводжується великою кількістю авторських коментарів, а на полях проставлено дати для орієнтації в хронології та змісті викладу [2]. Надруковано цю працю було значно пізніше – лише в 1991 р. Інститут археології АН України опублікував її за назвою: «Історія міста Києва».

У 1796–1804 рр. Максим Федорович активно займався підготовкою книги «Историческое обозрение Малороссии и города Киева, содержащее в себе происшествия и перемены, случившиеся в сей стране от древних времен до начала XIX века». Для цього твору дослідник проводив розшуки в архіві Києво-Печерської Лаври та Магістрату. За розпорядженням Російського імператора Олександра I на видання цієї праці історику виділили 500 руб., але цього було замало, тож, надрукувати книжку так і не вдалося, незважаючи на підтримку деяких сановників і вчених [1].

Натомість, у січні та березні 1811 року в щомісячному журналі «Улей», який видавався у Санкт-Петербурзі російським бібліографом В. Г. Анастасевичем, у розділі «3. Исторические отрывки и замечания» було розміщено окремі глави з неопублікованої книги краєзнавця, а саме: «Покорение Киева князем Гедимино» і «Разделение Малороссии на полки».

Дев'ять глав книги «Историческое обозрение Малороссии и города Киева, содержащее в себе происшествия и перемены, случившиеся в сей стране от древних времен до начала XIX века», з п'ятдесят другої до шстдесятої, було надруковано в 1844 р. у літературному збірнику П. Бецького «Молодик».

Ще на початку 1810 року, після розбирання в Києві дерев'яної церкви Св. Миколая, в п'ятому та восьмому номері цього журналу в статтях «О могиле Аскольдовой в Киеве» і «О городе Киеве» опубліковано результати досліджень залишків фундаменту й старого кладовища, які проводились на прохання митрополита Київського і Галицького Серапіона (Александровського). У фонді ВСПВ зберігається лише публікація про Аскольдову могилу.

Від початку постійного перебування в Києві, Берлінський спершу проживав на Подолі. Там він продовжував активно досліджувати історію Києва і встиг опрацювати матеріали з міського архіву, який згорів у полум'ї величезної пожежі 1811 року [4]. Тому, випуск у Санкт-Петербурзі в 1820 році значно меншого за первинний обсяг варіанту книги

«Историческое обозрение Малороссии и города Киева...» за назвою «Краткое описание Киева, содержащее историческую перечень сего города, а также показание достопримечательностей и древностей оного» став найвідомішим прижиттєвим твором у доробку вченого. Книга М. Берлинського охоплювала не лише історію Києва, але й історію України в цілому, починаючи з витоків державності та закінчуючи подіями кінця вісімнадцятого сторіччя, свідком яких став сам автор. Особливої цінності виданню надавали два розкладних аркуші з літографічними ілюстраціями («Малюнок гробниці Ярослава Мудрого» і «Грецькі літери на стіні Десятинної церкви») та гравірований план міста [3].

До сьогодні значний інтерес викликає частина книги, присвячена історико-топографічному опису сучасного, по відношенню до М. Ф. Берлинського, Києва. Це було перше монографічне дослідження старожитностей Києва, де систематизовано відомості з історичної топографії міста. В книзі він описав локації історичних районів міста і конкретні пам'ятки старовини. На цей фундамент лягали наступні цеглини пізнання київської давнини.

Від самого початку книга набула статусу достовірного, майже, офіційного джерела, оскільки, більшість документів міського архіву, які зберігались в Успенській церкві на Подолі та в старій ратуші Магістрату, згоріли при пожежі. Такий статус базується на тому, що видання містить чималу кількість подробиць щодо місць розташувань будівель та історії незбережених об'єктів, про які неможливо знайти відомості серед інших документальних джерел [3].

Зауважимо, що Максим Федорович одним із перших звернув серйозну увагу на монастирські книгосховища й архіви. Так, після знайомства у 1815 році з державним канцлером та меценатом графом Миколою Петровичем Румянцевим, між науковцем і державним діячем розпочалося активне листування, яке тривало до самої смерті Румянцева в 1826 р. За його дорученням Берлинський збирав матеріали про давній Київ, обстежував монастирські бібліотеки, робив виписки та копії. Граф Румянцев протягом десяти років звертався за допомогою до Берлинського в питаннях з історії Києва та його пам'яток [6]. Своєю чергою, М. Ф. Берлинський регулярно інформував графа Румянцева про археологічні розкопки та знахідки, а також надсилав монети, малюнки і копії давніх надписів. Саме від Берлинського меценат-колекціонер першим дізнавався про цікаві знахідки унікальних документів, стародруків і рукописних книг, нумізматичних матеріалів. Серед них Берлинський згадував золоту монету, яку він датував часами Володимира Великого [1].

Показово, що, коли до Києва прибув митрополит Київський і Галицький Євгеній (Болховітінов), котрий своїми церковно-історичними працями зробив значний внесок в розвиток київського краєзнавства, зустріч і знайомство з Берлинським відбулися в перший

день перебування в місті (це сталося 11 квітня 1822 р.). За сприяння митрополита Євгенія Берлінський здійснив археологічні дослідження фундаментів Десятинної церкви у Києві [7].

Берлінський першим висловив думку про те, що Десятинна церква, яка стала останнім оплотом оборони киян у трагічні грудневі дні 1240 р., зруйнувалася не під тиском великої кількості людей, котрі зібралися там зі своїм майном, а спеціально руйнувалася стінобитними машинами завойовників [5].

Як зазначають сучасні історики Києва, наукові розвідки Берлінського, значною мірою, не втратили своєї наукової цінності. Діяльність та публікації Максима Берлінського популяризували історичні пам'ятки міста, створювали умови для пробудження широкого інтересу до них. Ознакою визнання наукового доробку дослідника є низка перевидань його книжок, в тому числі й «Краткого описания Киева». Так, у 1991 р. здійснено передрук цієї книги видавництвом «Час» [3].

Побіжний огляд наукових праць М. Ф. Берлінського вкотре засвідчив одне з головних його досягнень – встановлення топографії стародавнього Києва – столиці великої середньовічної держави Європи. Ще за життя Максим Федорович Берлінський, відомий як фактично єдиний на той час знавець історії міста, перетворився на його офіційного історика.

Список праць М. Ф. Берлінського, які зберігаються у відділі стародруків та рідкісних видань:

- *Берлинский М. Ф. Краткая российская история, для употребления юношеству : начинающему обучаться истории, продолженная до исхода XVIII столетия / сочиненная в Киеве учителем Максимом Берлинским. – Москва : В Губернской типографии у А. Решетникова, 1800. – [4], 152, [2] с. ; 12.*
- *Берлинский М. Ф. Покорение Киева к. Гедимином (отрывок Малороссийской истории г. Берлинского) / М. Ф. Берлинский // Улей. – 1811. – Ч. I. – № I, янв. – С. 35–50.*
- *Берлинский М. Ф. Разделение Малороссии на полки (из истории г. Берлинского. гл. 29. Ч. I.) / М. Ф. Берлинский // Улей. – 1811. – Ч. I. – № III., март. – С. 197–203.*
- *Берлинский М. Ф. О могиле Аскольдовой в Киеве / М.Ф. Берлинский // Улей. – 1811. – Ч. I. – № V, май. – С. 354–364.*
- *Берлинский М. Ф. Краткое описание Киева : содержащее историческую перечень сего города, так же показание достопамятностей и древностей оного / собранное надворным советником Максимом Берлинским. — Санкт-Петербург : В типографии Департамента народного просвещения, 1820. — 204 с. : табл., [2] лист. ил., [1] лист план; 8.*

- *Берлинский М. Ф. Описание найденных недавно в Киеве разных старинных, золотых и серебряных вещей (*)» / М. Ф. Берлинский // Украинский журнал / издаваемый Императорским Харьковским университетом. – 1824. – Ч. 2. – № 12. – С. 332 – 338.*
(*Сие описание сообщено Господину Ректору Харьковского Университета В. Я. Джунковскому известным уже читающей публике любителем отечественных древностей г. Берлинским, при письме следующего содержания.
- *Берлинский М. Ф. Выписка из письма г. Б. к Изд. от. З. из Киева, от 26 Ноября 1826. : О находе серебряных слитков в развалинах Десятинной церкви / М. Ф. Берлинский // Отечественные записки. – 1826. – Ч. XXVIII. – Кн. LXXX (№ 80. Дек.). – С. 438–439.*
- *Берлинский М. Ф. Несколько глав из сочинения Максима Берлинского: историческое обозрение Малороссии и города Киева / М. Ф. Берлинский // Молодик, на 1844 год : украинский литературный сборник / издаваемый И. Бецим ; В пользу Харьковского детского приюта. – Санкт-Петербург : В типографии К. Жернакова, 1844. – С. 163–196. – Гл. 52–60: Неудачный поход на Крым. Низложение Самойловича и избрание Мазепы в Гетьманы. Неблагоденные поступки прежнего Гетьмана.*
- *Берлинський М. Ф. Історія міста Києва / М. Ф. Берлинський ; АН УРСР, Археогр. комісія, Ін-т археології, Ін-т історії. України. – Київ : Наук. думка, 1991. – 318 с. – (Пам'ятки історичної думки України). – Текст укр. та рос. мовами.*
- *Берлинский М. Ф. Краткое описание Киева / М. Ф. Берлинский ; [авт. вступ. ст. Г. Ю. Ивакин]. – Репринт. воспроизведение изд. 1820 г. – Киев : Час, 1991. – XIII, I, 204, 2 с. : ил. – ISBN 5-88520-100-5.*

Список джерел:

1. Берлинський Максим Федорович (1764–1848) / prostir.museum // URL: <http://prostir.museum/ua/post/27623> (дата звернення: 04.10. 2021).
2. Браичевський М. Ю. Максим Берлинський та його «Історія Києва» / М. Ю. Браичевський // URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Kyiv/1991Berlinsky/Preface.html> (дата звернення: 04.10. 2021).
3. Петренко О. Книга-ювіляр – «Краткое описание Киева» Максима Берлинського (1820) / О. Петренко // URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/5367> (дата звернення: 01.10. 2021).
4. Рожановский В., Мирошниченко А. Крупный историк Киева / В. Рожановский, А. Мирошниченко // ZN,UA. 1998. Вып. № 3. 16–23 янв. URL: https://zn.ua/SOCIUM/krupnyy_istorik_kieva.html (дата обращения: 04.10. 2021).

5. Рожнятовська О. Патріарх київських старожитностей. До 250-річчя від дня народження М. Берлинського (1764–1848) / О. Рожнятовська // Дати і події. - 2014. - № 2(4). С. 41–45.
6. Тронько П. Т. Берлинський Максим Федорович / П. Т. Тронько // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України, Ін-т історії України. - Київ : Наук. думка, 2003. - Т. 1. - С. 239.
7. Ясь О. В. Болховітінов Євген / О. В. Ясь // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України, Ін-т історії України. - Київ : Наук. думка, 2003. - Т. 1. - С. 335.